

K. A. ABULCHANOVA-SLAVSKAJA: Dejateľnosť i psychologija ličnosti, Maskva 1980, 334 s.

Skutočnosť, že problém ľudskej individuality, osobnosti sa vo filozofii a spoločenských vedách dostáva stále viac do popredia, treba vidieť predovšetkým v praktickom kontexte: zmyslom procesu komunistickej prestavby ľudského sveta je všestranne a celostne rozvinutá individualita. Tým je daná aj vysoká aktuálnosť a potreba skúmania problematiky individuality a osobnosti na teoreticko-metodologickej úrovni.

Monografiu sovietskej psychologičky K. A. Abulchanovej-Slavskej možno zaradiť do kategórie prác „filozofujúcich psychológov“, alebo psychológov so širším filozofickým záujmom. Zaoberá sa v nej filozofickými a všeobecno-metodologickými základmi a východiskami skúmania osobnosti v marxistickej psychológii.

Prácu Abulchanovej-Slavskej tu recenzujeme po základnej problémovej línii, t. j. nepridržiavame sa sledu jednotlivých kapitol a nejde nám ani o pokrytie celej problematiky knihy.

Sovietskí psychológovia, počnúc prácami S. L. Rubinštejna a L. S. Vygotského, ako prví začali koncipovať psychológiu (vyvíjajúcu sa dovedy mimo metodologického vplyvu marxistickej filozofie) na marxistickom filozofickom základe. Osobitný a hľadám i najdôležitejší význam tu nadobudla aktualizácia marxistickej kategórie činnosti a úvahy o jej metodologickom potenciále pre nové poňatie psychológie.

Na základe činnostnej schémy explanácie psychického sa začala novým spôsobom chápať psychická realita ako predmet psychológie. Rubinštejn sformuloval princíp jednoty vedomia a činnosti ako zásadu marxistického

uhla pohľadu na psychiku v opozícii voči základným smerom buržoáznej psychológie. V tzv. kultúrno-historickej teórii Vygotského sa princíp činnosti stal metodologickým základom vysvetľovania vzniku a vývinu vyšších psychických funkcií. Súčasní nasledovníci Vygotského činnostnú schému explanácie uplatňujú pri skúmaní takých problémov, ako je genéza myšlienkovvej činnosti (P. J. Gaľperin), problémy pedagogiky (V. V. Davydov). R. 1979 vyšla v slovenskom preklade monografia A. N. Leontieva — pokračovateľa Vygotského metodologickej pozície — *Činnosť, vedomie, osobnosť*. Leontiev tu podáva svoje chápanie činnostného princípu v psychológii a uplatňuje ho pri skúmaní vedomia a osobnosti.

Je nepochybné, že činnostná schéma analýzy mala (a aj má) v marxistickej psychológii konštruktívnu funkciu a stala sa metodologickým základom získavania nových poznatkov v psychológii.

Avšak medzi sovietskymi psychológmi sú významné rozdiely v chápaní činnostného princípu analýzy psychického a osobnosti a jeho miesta v psychológii koncipovanej na marxistickom metodologickom základe. V dejinách sovietskej psychológie vystupuje do popredia rozdiel medzi metodologickou platformou Rubinštejna a Vygotského a ich nasledovníkov.

V súčasnom období si viacerí psychológovia i filozofi kladú otázku o explanačných možnostiach a hraniciach činnostnej schémy analýzy psychickej reality. Kým práce jednej „skupiny“ autorov obsahujú hľadisko, podľa ktorého u niektorých psychológov dochádza k istej „fetišizácii“ me-

metodologického potenciálu kategórie činnosti (navyše v jej jednostrannom poňatí) v psychológii, iní autori vychádzajú z primátu činnosti (v jej rôznej psychologickej interpretácii) ako jediného vysvetľujúceho princípu psychického.

Svojou základnou metodologickou pozíciou sa práca Abulchanovej-Slavskej zaraďuje do prvej kategórie autorov.

Autorka najprv analyzuje sociálny „aspekt“ marxistickej kategórie činnosti. Nevyhnutnosť aktualizácie tohto „aspektu“ marxistickej kategórie činnosti vyrastá u nej z potrieb samotnej psychológie. V sovietskej psychológii sa totiž podľa jej názoru niekedy pracuje s abstraktnou predmetnou koncepciou činnosti.

Vo filozofickej literatúre venovanej problému činnosti sa niekedy uvádzajú ako jej základné charakteristiky predmetnosť a cieľavedomosť. Abulchanova-Slavskaja ukazuje, že predmetnosť a cieľavedomosť tvoria iba abstraktné charakteristiky ľudskej činnosti vôbec. Z tejto koncepcie činnosti vypadáva jej podstatná súvislosť so sociálne organizovaným subjektom, t. j. jej sociálna podstata. Opierajúc sa o práce klasikov, ukazuje, že základnou osobitosťou činnosti ako ľudskej formy aktivity je, že jej subjektom nie je izolované individuum, ale ľudia vstupujúci do konkrétne-historicky sa meniacich vzťahov.

Až na základe konkrétne-historickej analýzy sociálneho „aspektu“ činnosti možno *konkrétne* pochopiť aj osobitosti takých jej dôležitých charakteristík, ako je predmetnosť a cieľavedomosť.

Aktualizácia sociálneho aspektu

marxistickej kategórie činnosti, jej súvislosti so subjektom¹ odhaľuje nesprávnosť tých prístupov, ktoré v psychológii uplatňujú v podobe explanačnej schémy abstraktné predmetné chápanie činnosti mimo jej súvislosti so subjektom. Sociálny aspekt činnosti je ďalej filozofickým východiskom pre skúmanie problému styku („občšenie“) v psychológii. Podľa Abulchanovej-Slavskej problém styku netvorí iba jeden z problémov marxistickej psychológie. Ide tu o jej nový metodologický princíp.

Abulchanova-Slavskaja formuluje svoje stanovisko k princípu činnosti v psychológii v opozícii voči Vygotského chápaniu a najmä voči chápaniu A. N. Leontieva, ktoré Leontiev rozvádza v spomínanej monografii *Činnosť, vedomie, osobnosť*.

V tejto súvislosti bližšie odhaľuje nesprávnosť tej schémy analýzy psychického a osobnosti, ktorá buduje na primáte činnosti, chápanej navyše v jej abstraktných charakteristikách. Kategória činnosti vystupuje u Leontieva ako jediný vysvetľujúci základ celej psychickej reality. Podľa autorky psychologickú vedu nemožno budovať z jediného „koreňa“, ani takého dôležitého, ako je kategória činnosti. Kategória činnosti tvorí len jeden z metodologických princípov marxistickej psychológie a je potrebné bližšie ujasniť jej miesto popri takých princípoch, ako je princíp subjektu, osobnosti, styku.

Absolutizácia metodologického významu kategórie činnosti ako fundamentu psychologickej vedy sa u Leontieva navyše spája s abstraktným predmetným chápaním činnosti. Abulchanova-Slavskaja namieta, že Leon-

¹ Abulchanova-Slavskaja má ďalej na mysli nielen súhrnný spoločenský subjekt, ale aj individuálny subjekt-osobnosť a individuálnu činnosť preniknutú sociálnou determináciou. Podčiarkuje pritom kvalitatívne špecifikum individuálnej formy ľudského bytia oproti spoločensko-historickej forme ľudského bytia.

tiev odhaľuje invariantnú štruktúru činnosti (činnosť—motív, úkon—cieľ, operácia—podmienky) (1, s. 79 an), ktorej konštitučnú charakteristiku tvorí predmetnosť a nie sociálna forma činnosti a jej súvislosť so subjektom. Z tejto abstraktnej štruktúry činnosti vypadli vzťahy na úrovni subjektu.² Hoci Leontiev používa termín „subjekt“, tento de-facto u neho nevstupuje do schémy analýzy psychického a osobnosti.

„Sociálnosť“ činnosti vstupuje do Leontievovej schémy činnosti iba cez pojem operácie ako sociálne vypracované spôsoby činnosti s predmetmi.

Leontiev pracuje navyše vždy s tým istým „vzorcom“ činnosti — nerozlišuje činnosť na úrovni spoločensko-historickej a činnosť na úrovni ľudského individua. Stotožňuje ďalej vonkajšiu (praktickú) činnosť a vnútornú (prebiehajúcu vo sfére vedomia) činnosť, pokiaľ ide o ich abstraktnú štruktúru. Vonkajšia činnosť s materiálnymi predmetmi sa podľa neho „interiorizuje“ [zvnútorňuje] do činnosti vnútornej. Tento prechod (ako aj opačný prechod — od vnútornej činnosti k činnosti vonkajšej) je možný vďaka zhode abstraktnej štruktúry vonkajšej a vnútornej činnosti.

Podľa Abuľchanovej-Slavskej sa u Rubinštejna na rozdiel od Leontieva úvahy o metodologických základoch marxistickej psychológie nerozvíjajú od kategórie činnosti v jej abstraktnom chápaní, ale od kategórie subjektu činnosti a vzájomných vzťahov subjektu a činnosti.

Konceptuálnym rámcocm psychologického prístupu k činnosti nie je u nej činnosť vo vzťahu k predmetom, ale systém vzťahov medzi subjektom a činnosťou („miesto“ subjektu v činnosti, formovanie sa a vývin subjektu

v činnosti, rôzne dôsledky činnosti pre osobnosť).

Pri včleňovaní kategórie činnosti do psychológie, či už v podobe explanačnej schémy alebo v podobe reálneho objektu skúmania, nie je správne jej bezsubjektívne, abstraktné chápanie. Oproti Leontievovmu chápaniu, založenému na primáte neosobne chápanej predmetnej činnosti, zdôrazňuje Abuľchanova-Slavskaia princíp subjektu činnosti (ktorým je v psychologickom chápaní osobnosť, individuum alebo rôzne druhy skupín).

Leontiev vysvetľuje na jedinom činnostnom základe psychiku, vedomie i osobnosť.

Abuľchanova-Slavskaia zastáva názor, že základom psychického nie je abstraktný „vzorec“ činnosti, ale individuálna forma subjektu v jej vzťahoch k sociálnym formám organizácie skupinového subjektu. Psychické je tu pochopené ako orgán sociálneho života individua, ktorý špecifickým spôsobom zapája jedinca do foriem sociálnej organizácie a zabezpečuje styk s ľuďmi. Nevyhnutnosť vzniku individuálneho vedomia má reálny sociálny základ — „izoláciu“ individua zo sociálneho spoločenstva, pričom táto izolácia je historickým produktom — bezprostrednú spolupatričnosť jedinca k sociálnemu spoločenstvu v raných etapách dejín vystriedala izolácia a individuum sprostredkované včlenenie sa do sociálneho spoločenstva.

Oproti prístupu, v ktorom sa osobnosť priamo určuje cez abstraktnú štruktúru činnosti, sa u Abuľchanovej-Slavskej osobnosť určuje cez konkrétny systém vzťahov individuálnej životnej činnosti, v ktorých má určité „miesto“ (aktívne, pasívne) individuum a určité „miesto“ v nich má i jeho činnosť (má sa na mysli miesto urči-

² „Subjekt“ je v Leontievovom chápaní iba taký istý štruktúrny element činnosti ako úkon či operácia.

tých druhov činnosti individua v jeho živote v závislosti od jeho hodnotovej orientácie, potrieb). Iba v tomto referenčnom rámci možno potom v psychológii hovoriť o vzťahu činnosti a osobnosti.

K skúmaniu osobnosti možno pristupovať z hľadiska rôznych úrovní a foriem sociálnej determinácie. Vymedzenie špecifickosti prístupu jednotlivých spoločenských vied k osobnosti ako sociálnej bytosti je podľa nášho názoru v podstate problémom konkrétného určenia špecifickosti príslušnej úrovne a formy sociálnej determinácie.

Metodologická pozícia Abuľchanovej-Slavskej v otázke špecifickosti úrovně sociálnej determinácie osobnosti ako objektu psychológie je takáto. Podľa nej osobnosť nemožno skúmať len ako súčasť spoločenského celku, vyvíjajúcu sa podľa vnútorných zákonitostí tohto celku. Osobnosť vystupuje v psychológii ako samoorganizujúca, sebareguluje sa celosť, uskutočňujúca v sociálnej skutočnosti špecificky determinovaný pohyb, nededukovateľný a nezadaný jednoznačne charakterom spoločenských vzťahov. Osobnosť tu predstavuje regulujúce centrum, ktoré organizuje jej špecifické včlenenie do sociálnej skutočnosti a špecifický pohyb v nej.

Spoločenské vzťahy samé osebe ešte neprodukujú osobnosť (zo sociologického aspektu vystupuje osobnosť ako sociálny typ zodpovedajúci určitým spoločenským vzťahom). Osobnosť je podľa autorky nielen produkt vplyvu sociálnych podmienok, ale aj ich subjekt: psychologický efekt vplyvu sociálnych podmienok je sprostredkovaný na osobnostnej úrovni. Psychológia skúma psychické a osobnostné mechanizmy pôsobenia sociálnych podmienok.

Osobnosť netvorí v chápaní Abuľchanovej-Slavskej iba jeden z problé-

mov psychológie, ale aj dôležitý princíp marxistickej psychológie. Osobnosť predstavuje najvyššiu úroveň v hierarchii psychickej organizácie (psychika, vedomie, osobnosť). Z regulatívnej a organizujúcej funkcie osobnosti vo vzťahu k nižším úrovniám (osobnosť tu vystupuje ako regulujúce centrum psychickeho života jedinca) vyplýva, že tieto nemožno úplne pochopiť mimo osobnosť. Regulatívnu funkciu osobnosti autorka bližšie analyzuje vo vzťahu k osobnostným vlastnostiam — motivácii a schopnostiam.

Už sme v inej súvislosti spomenuli názor Abuľchanovej-Slavskej, podľa ktorého základom nevyhnutnosti takej formy aktivity, akou je psychické vedomie, je individuálna forma ľudského bytia. Z toho ďalej vyplýva, že psychično je vo svojej podstate individualizovaný útvar.

Individualizácia je podľa nej základnou osobitosťou nielen psychiky, ale aj psychológie osobnosti. Abuľchanova-Slavska na mnohých miestach ukazuje, že osobnosť na rôzne (dokonca i kategoricky zadané) sociálne úlohy a požiadavky nereaguje na základe odpovedovej schémy konania, ale na základe samoregulácie, ktorá je vždy individualizovaná.

Vzťah osobnosti a činnosti možno skúmať z aspektu formovania sa osobnosti v činnosti a v regulatívnom aspekte (regulatívna funkcia rôznych úrovní psychickej organizácie voči činnosti).

Podľa známej Rubinštejnovej tézy psychika človeka sa v činnosti nielen prejavuje, ale aj formuje. Abuľchanova-Slavska zdôrazňuje, že Rubinštejn má na rozdiel od Leontieva na mysli vždy reálnu činnosť individua. U Leontieva má vonkajšia činnosť podobu abstraktnej štruktúry (pričom sa nerozlišuje individuálna činnosť a činnosť na úrovni spoločenského súhrnného subjektu), ktorá sa interiori-

zuje do vnútornej činnosti. Ľudská činnosť a individuálne vedomie má u Leontieva zhodnú všeobecnú štruktúru.

Téza o činnosti ako otvorenom systéme pre formovanie osobnosti nadobúda v chápaní Abulchanovej-Slavskej inú formuláciu. Vývojový, formujúci efekt nemá automaticky činnosť vôbec. (Naproti tomu Leontiev priamo odvodzuje osobnosť z abstraktnej štruktúry činnosti vôbec, ktorá je bez ďalších sprostredkujúcich článkov akoby automaticky základom procesu zrodu a transformácií osobnosti]. Tento efekt je sprostredkovaný na osobnostnej úrovni vzťahom osobnosti k určitému druhu činnosti, „miestom“ osobnosti v činnosti, spôsobom vstupu osobnosti do danej činnosti. Napr. čisto funkcionálno-operačné vykonávanie činnosti má podstatne iné dôsledky na formovanie osobnosti, ako keď osobnosť vystupuje ako sebaurčujúci sa subjekt činnosti.

To znamená, že samotnou organizáciou podmienok vonkajšej činnosti dieťaťa vychovávatelom, ako na to ukazuje autorka, nedochádza automaticky k formovaniu jeho osobnosti. Až keď berieme do úvahy osobnosť dieťaťa, špecifickosť jeho vzťahov k okoliu na danom stupni vývinu, možno formovať dieťa v konkrétnych podmienkach činnosti.

Vzťah psychiky, osobnosti a činnosti skúma ďalej Abulchanova-Slavskaia v regulatívnom aspekte.

V predmetnej koncepcii činnosti vystupuje podľa nej subjekt, osobnosť ako „vtiahnutá“ do činnosti, ako jej štruktúrny element. Nie činnosť vťahuje do svojej štruktúry osobnosť, ktorá tu vystupuje iba v úlohe vykonávateľa činnosti stojacej akoby nad ňou, ale osobnosť ako subjekt činnosti reguluje a organizuje svoju činnosť.

Abulchanova-Slavskaia skúma v tejto súvislosti také osobitosti psychi-

kej regulácie činnosti, ako je samoregulácia, individualizácia, ústretová aktivita. Ukazuje, že osobnosť prejavuje aktivitu nie v odpovedovom „pohybe“ [t. j. ako odpoveď v zrkadlovej zhode s požiadavkami idúcich zvonka], ale v ústretovom „pohybe“: osobnosť aktívne organizuje a konštruuje priestor svojej aktivity, na vonkajšie požiadavky „odpovedá“ (lepšie by bolo povedať „ide oproti nim“) špecifickými sebaregulatívnymi prostriedkami, vytvára si svoje schémy činnosti, ktoré nie sú jednoznačne zadane zvonka. Ako ukazuje autorka, dokonca aj v takom systéme zdanlivo jednoznačne zadávajúc om časopriestorové parametre individuálnej činnosti, aký predstavuje systém človek—stroj, si osobnosť zachováva špecifické tvorivé postavenie subjektu, organizujúceho svoju činnosť.

Špecificky aktívny pohyb — ústretovú aktivitu odhalila psychológia už na senzomotorickej úrovni ako podmienku reprodukcie skutočnosti na tejto úrovni. Abulchanova-Slavskaia v tejto súvislosti ukazuje, že zmyslová činnosť nesleduje časopriestorové kontúry predmetov. Ide tu o aktívnu zmyslovú „konštrukciu“ špecifického času a priestoru, nezhodujúceho sa zrkadlovo s objektívnym časom a priestorom.

Psychická regulácia činnosti nie je podľa autorky normatívna alebo adaptívna, ale je to vždy individualizovaný mechanizmus. Optimalizácia a zvyšovanie kvality individuálnej činnosti sa z psychologického hľadiska zakladá podľa nej práve na možnosti individualizácie a samoregulácie činnosti.

Z hľadiska spoločenskej praxe tu vyrastá úloha zladovať psychickú reguláciu činnosti ako individualizovaný mechanizmus a sociálnu reguláciu činnosti, ktorá má typizovaný charakter. Oba systémy regulácie sa podľa autorky v súčasnosti čoraz viac zjednocujú:

správna spoločenská organizácia kladená sociálnych úloh nielenže nestavia osobnosť pred striktné zadané úlohy, vylučujúce iniciatívu osobnosti, ale naopak, predpokladá ju.

Z tohto vyplýva, že v oboch aspektoch skúmania osobnosti a činnosti (formovania sa osobnosti v činnosti a regulácia činnosti osobnosťou) zdôrazňuje Abulchanova-Slavskaia princíp subjektu činnosti. Vo vzťahu k psychike a vedomiu ako nižším formám psychickej organizácie je tento moment vyjadrený cez princíp osobnostného (osobnosť ako subjekt činnosti) sprostredkovania jednoty psychického, vedomia a činnosti: formovanie psychických vlastností v činnosti je sprostredkované osobnosťou, jej samoreguláciou a vzťahom k činnosti; činnosť nereguluje psychika, vedomie, ale osobnosť prostredníctvom vedomia.

Základom metodologickej analýzy osobnosti sú u Abulchanovej-Slavskej vzťahy reálnej životnej činnosti individua. Nejde jej o „laboratórny“ pohľad na osobnosť, ale o osobnosť v jej včlenenosti do reálneho života a sociálnych podmienok. Je nepochybné, že prednosťou jej chápania oproti Leontievovi, ktorý do základu skúmania osobnosti postavil abstraktnú neživotnú schému činnosti, je, že je naplnené životným obsahom a svojimi závermi smeruje do reálneho života a spoločenskej praxe.

Abulchanova-Slavskaia sa vo svojej monografii pridržiava metodologického uhlu pohľadu na danú problematiku, opierajúc sa o marxistický filozofický základ. Naznačuje smer riešenia problémov, nevyzdvihuje vlastné hypotézy a teóriu. Práca Abulchanovej-Slavskej predstavuje jeden z metodologických prístupov k psychickému,

osobnosti a činnosti v sovietskej psychológii. Prináša podnety do diskusie.

V tejto súvislosti jej možno vytknúť, že je v nej pomerne slabo rozpracovaný a zdôvodnený sám prechod od filozofických kategórií na vlastnú pôdu psychológie. Filozofické kategórie a princípy môžu v psychológii plniť produktívnu metodologickú funkciu až po ich konkrétnej psychologickéj interpretácii, po ich „preložení“ do jazyka psychológie. Abulchanova-Slavskaia často pracuje s pojmami viacmenej prevzatými priamo z marxistickej filozofie, bez ich konkrétnej psychologickéj interpretácie. Na niektorých miestach textu sú bez bližšieho rozlíšenia vedľa seba kladené filozofická, sociologická a psychologická úroveň skúmania osobnosti a jej sociálnej determinácie.

Možno však povedať, že nedostatkom psychologickéj interpretácie filozofických princípov ako filozofického fundamentu psychologickéj vedy trpia viaceré práce „filozofujúcich psychológov“. To môže byť znakom toho, že tu ide o úlohu mimoriadne náročnú.

Na tento problém sa však možno pozrieť aj z inej strany: nakoľko sama filozofia rozpracúva svoj kategoriálny aparát ako metodologický základ spoločenských vied. Vo vzťahu k psychológii už zo strany filozofie nestačí globálna teória človeka ako sociálnej bytosti, je potrebné konkrétne rozpracovanie teórie ľudskej individuality, špecifickosti sociálnej determinácie na individuálnej úrovni ľudského bytia, kategórie činnosti (predovšetkým v jej sociálnom aspekte) na individuálnej a spoločensko-historickej úrovni.

Peter Koreň

LITERATÚRA

1. Pozri LEONTIEV, A. N.: Činnosť, vedomie, osobnosť. Bratislava 1979.